

ДВЕСТА ГОДИНИ ОТ РОЖДЕНИЕТО НА ФЬОДОР МИХАЙЛОВИЧ ДОСТОЕВСКИ (1821 – 1881)

ДОСТОЕВСКИ И ОСВОБОЖДЕНИЕТО НА БЪЛГАРИЯ¹

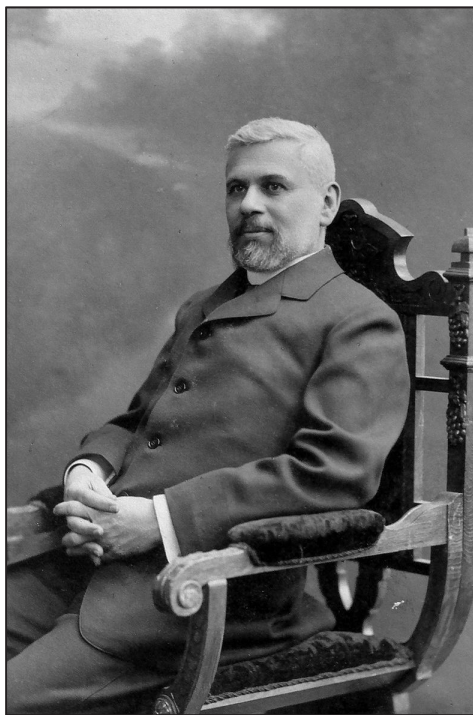
Михаил Попруженко

Почитайки днес паметта на Достоевски, ние, които сме тук, на свободната българска земя, не можем и не трябва да забравяме неговата роля и неговото значение за онова ярко и силно обществено движение, което, разгърнало се в Русия през последните месеци преди войната, освободи българите и създаде Санстефанска България.

Не е нужно да обрисувам детайлно страданията на българите под турско иго, не е нужно да споменавам и за неизменното съчувствие, което българите, както и всички славяни, срещаша от страна на руския народ – съчувствие искрено, нелицемерно и безкористно...

Всичко това е добре известно и днес е неоспорим исторически факт...

Руските царе и руският народ полагаха големи усилия да облекчат положението на свои-

**Михаил Попруженко (1866 – 1944) –
украински филолог, преподавател
в Софийския университет,
редовен член на БАН**

¹ Реч, произнесена на 22 март т. г. на тържественото събрание в Академията на науките в София по случай 50 г. от смъртта на Достоевски (редакторска бележка към оригиналната публикация). Настоящият текст е публикуван на руски (*Достоевский и освобождение Болгарии*) в сп. „Българска мисъл“, 1931, кн. 4, 244 – 252. Списанието е излизало от 1925 до 1944 г. под редакцията на проф. Михаил Арнаудов (общо са издадени 181 книжки). – Б. ред.

те страдащи под турския гнет братя, но европейската дипломация гледаше на всичко това недоброжелателно и постоянно пречеше да бъде отхвърлена турската власт на Балканите... Русия чакаше благоприятно време да нанесе на турците решителен удар... А Турция, получила подкрепа за своите жестокости от страна на европейските държави, беснеше с всички сили... В резултат на това през лятото на 1875 г. в Херцеговина избухна такова вълнение, което получи отклик в различни земи на Балканския полуостров, населени със славяни. Естествено се зароди и движението на българите през 1876 г., известно с името Априлско въстание... Това движение на измъчените до краен предел българи беше смазано с изключителна жестокост... Те [турците – б. пр.] изгориха 118 български села и убиха около 60 000 души мирно българско население... Всички европейски вестници го съобщиха като сензация, която цивилизованият европейски човек прие като поредната любопитна информация... По друг начин се отнесоха към това в Русия. Докладът на руския консул в Пловдив относно турските зверства развълнува с *в е с т т а²* на руския народ, възмути душата му... В Русия под влияние на всичко това се създаде по думите на един съвременник атмосфера на същински кръстоносен поход – в буквалното значение на тази дума... Идеята за жертвен подвиг в името на освобождението на страдащите братя обхвана всички в Русия – и старците, и юношите...

Можеше ли да остане настрана от това движение Достоевски? Той трябваше да стане негов вдъхновяващ ръководител, негов изразител... Изискваше го душата му, нравствената му природа, чувствителността му към всичко, което унижаваше и оскъряваше хората и от което те страдаха и загиваха под ударите на чуждата жестокост, чуждия егоизъм... Всичко, което вършеха турците на Балканския полуостров като цяло, и в частност в България, кръвта и сълзите, които се лееха там като река – всичко го тревожеше и вълнуваше...

Припомнете си болезнения ужас на съвременника на турските зверства в България през 1876 година – Иван Карамазов, когато той предава разказа на един българин „как турците и черкезите там при тях, в България, повсеместно злодействат (...)“³ – палят, колят, изнасилват жени и деца, заковават с гвоздеи арестантите за ушите на стоборите и ги оставят така до сутринта, а на сутринта ги обесват...“⁴.

² При превода са запазени всички особености на шрифта и на пунктуационните знаци. – Б. пр.

³ С многоточие в кръгли скоби са отбелязани случаите, когато М. Попруженко съкращава цитата, без да отбележи това по някакъв начин. – Б. пр.

⁴ В статията на М. Попруженко не са отбелязани библиографските данни на цитираните източници. Ние обаче ги предаваме според следното издание: Ф. М. Достоевски. *Съб-*

„Невъзможно е да си представиш всичко“ – отбелязва Иван Карамазов и добавя: „Понякога се говори за „зверската“ жестокост на човека, но това е страшно несправедливо и обидно за зверовете: звярът никога не може да бъде така жесток като човека, така артистично, така художествено жесток“⁵...

След като е изслушал коментара на Иван Карамазов за „подвизите“ на турците, които по неговите думи „много обичали сладките работи“, Альоша пита: „Брате, защо говориш всичко това?“⁶. И наистина, с каква цел Достоевски отбелязва всички тези „фактчета“, както ги нарича Иван Фьодорович Карамазов? Разбира се, той има определена цел, събирайки материалите, и целта му е видима в неговия *Дневник на писателя*. Тук вече тези „фактчета“ са в изобилие, при това са дадени в система и с пояснения. В своя *Дневник* от юли 1876 г. Достоевски отбелязва:

Прочетох за една майка в България, там, където избиха цели околии хора. Тя стара жена оцеляла в едно село и броди обезумяла сред пепелището. А когато я разпитват как е станало, тя не говори с обикновени думи, а подпира с дясната длан буза и почва напевно, с импровизирани стихове да нарежда как имала къща и семейство, мъж и деца – шест деца имала, а по-големите ѝ също си имали дечица – малките ѝ внучета. Дошли тираните, изправили стареца ѝ до стената и го запалили, изклали младите ѝ соколи – синовете, изнасилили малката ѝ дъщеря, отвлекли другата – хубавица, на невръстните разпорили с ятагани коремите, после запалили къщата и ги хвърлили всичките в лютите пламъци, а майката виждала всичко това и чувала писъците на децата...⁷

През февруари 1877 г. Достоевски записва друго такова „фактче“:

Сред славянските деца, докарани в Москва, било едно осем- или деветгодишно момиче, което често имало припадъци и за което се полагали особени грижи. Малката припадала от спомените си: през лятото тя със собствените си очи видяла как черкезите одрали кожата на баща ѝ – цяла-целеничка...⁸

Достоевски изпада в ужас от такива факти, той не може да се примири с мисълта, че всичко това е известно на цивилизованата и пълна с какви ли не чудеса Европа, но остава безнаказано и се извършва без каквото и да било противодействие – и не му се вижда краят... Той възкликва:

рани съчинения в 12 тома. Том IX. София: Народна култура, 1984, с. 251. Нататък отбелязваме само номера на тома и страницата. – Б. пр.

⁵ Том IX, с. 251. – Б. пр.

⁶ Пак там. – Б. пр.

⁷ Т. X, с. 434. – Б. пр.

⁸ Т. XI, с. 52. – Б. пр.

О, тая цивилизация! О, тая Европа, чиито интереси тъй ще пострадат, ако сериозно забраним на турците да дерат кожата на бащите пред очите на децата им! (...) Тия върховни интереси на европейската цивилизация – търговията, мореплаването, пазарите, фабриките – какво друго би могло да има по-голямо значение в очите на Европа? Тия интереси, на които не само с пръст, но дори и с мисъл не бива да посягаш (...) проклети да са тия интереси на цивилизацията и дори самата тая цивилизация, щом за запазването ѝ е необходимо да се дерат хорските кожи⁹...

По повод на „фактчетата“ от своята колекция Ив. Фьодор. Карамазов казва на Альоша: „Аз мисля, че дяволът е създаден от човека, при това по негов образ и подобие“...¹⁰ А Достоевски съпровожда тези „фактчета“ с възклицание: „О, Европа, християнска Европа!“¹¹. Тя отхвърля всичко това, тя отрича турските жестокости... В Европа, казва Достоевски, „не вярват или се правят, че не вярват“¹² на всички тези ужаси... В Англия премиер-министърът изопачава истината пред парламента и официално съобщава, че изтребването на 60 000 българи е извършено не от турците, а от славяни...

Всичко това се случва в Европа – „страната на чудесата“ – заради политиката, която се ръководи не от чувства, а от хладна пресметливост, чужда на каквито и да било душевни пориви и неспособна да види, че страдащите славяни са хора. На Европа всички викове за помощ – отбелязва Достоевски – са ѝ омръзнали. Там „чакат, с нетърпение и надежда чакат: кога най-сетне тия хора ще бъдат стъпкани (...), та да замлъкнат най-сетне отчаяните им вопли и призови за помощ и спасение, които тъй досаждат на Европа и тъй я притесняват“¹³.

Политиката по въпроса за страданията на българите под турско иго, убеден е Достоевски, почива на нескрита ненавист към славянското племе, т. е. към всички славянски народи без изключение.

Отбелязвайки това, Достоевски недвусмислено пояснява на читателите си, че балканските славяни няма защо да очакват помощ от Европа, която не предприема никакви мерки за това турците да прекратят своите зверства над българите. Да помогне на балканските славяни като цяло, и в частност на българите, може и е д л ъ ж н а Русия – такова е убеждението на Достоевски, такъв е изводът, до който той непрестанно стига, разглеждайки положението на славяните под турско иго: Русия е

⁹ Пак там. – Б. пр.

¹⁰ Тук авторът перифразира текста на Достоевски, който звучи така: „Аз мисля, че ако дяволът не съществува и следователно го е създал човек, той го е създал по свой образ и подобие“ – т. IX, с. 251. – Б. пр.

¹¹ У Достоевски без възклицание: „А Европа, християнската Европа“ – т. X, с. 390. – Б. пр.

¹² Том X, с. 390. – Б. пр.

¹³ Том X, с. 390. – Б. пр.

длъжна да помага на славяните, тя не може да ги отстъпи на Европа, да ги изостави на произвола на европейската безсърдечност, на европейския егоизъм. Достоевски знае, че руският народ винаги е съчувствал на страданията на своите братя по вяра и по кръв, и затова е убеден, че той ще ги защити и в настъпилите тежки и страшни моменти. „Русия не може да измени на великата <славянска¹⁴> идея (...). Тази идея (...) не означава за в з е м а н е и насилие, то е в името на общочовешкото дело“¹⁵, отбелязва Достоевски в своя *Дневник* от юни¹⁶ 1876 г. и радостно приветства подема на руския народ, който се изразява в стремежа да помогне на българите и в настойчивото желание на всички да видят активната намеса на Русия в балканските дела. „...и проговори народното чувство – чувството на безкористна обич към нещастните и угнетени братя“... „Русия се събужда – възкликва Достоевски, – надига се и смирено, но твърдо и всенародно изрича прекрасната си дума“¹⁷ и е готова да започне кръстоносния си поход. „Англичаните първи сравниха това наше руско движение с кръстоносен поход“¹⁸ – отбелязва Достоевски.

По този начин Достоевски неуморно в своите записки в *Дневника* отразяваше всички онези настроения, които Русия и руският народ преживяваха през 1876 година... Неговите пламенни слова бяха сякаш словата на целия руски народ, тъй като всичко, което по онова време той пишеше за страданията на българите, всички призови да им се помогне, се разнасяха по цялата велика Русия. Та нали това беше гласът, пророческият глас на онзи, чието име в Русия по онова време беше символ на милосърдието, на любовта към хората, символ на състраданието към всички нещастни...

Погледнете отново руските вестници от онова време – в тях задължително ще намерите откъси от *Дневника* на Достоевски, неговите призови да се помогне на българите, неговите доводи за кръстоносния поход, неговия възторг от готовността на руския народ за подвиг. Можем да си представим какво впечатление създаваха думите му тогава в Русия, из чиито необятни простори, из всички нейни градове и села се носеше единодушен по думите на Аксаков призив: „да вървим на помощ на нашите братя българи, да умрем за вярата, за нашите, за православните“¹⁹...

Русия с нетърпение очаква началото на своя кръстоносен поход, но той не започва... защото онзи, от когото зависи да разреши началото

¹⁴ Думата „славянска“ е добавена от Попруженко. – Б. пр.

¹⁵ Том X, с. 370. – Б. пр.

¹⁶ М. Попруженко погрешно посочва месец октомври, но цитатът е от месец юни. – Б. пр.

¹⁷ Том X, с. 436. – Б. пр.

¹⁸ Пак там. – Б. пр.

¹⁹ Тук М. Попруженко не е посочил откъде е цитирал Аксаков. – Б. пр.

му, се надява, че турците ще се вразумят и ще отстъпят пред дипломатическата настойчивост на Русия да променят отношението си към българите. За всичко това Русия и с нея цяла Европа научават на 26 октомври 1876 г. На този ден в московския Кремъл император Александър II произнася своята знаменита реч:

Аз знам – каза Императорът, – че цяла Русия активно се интересува от страданията на българите... Продължавам старанията си да постигна по мирен път действително подобрене в бита на християнското население на Балканския полуостров. Ако не успея, имам твърдото намерение да действам самостоятелно и съм уверен, че в такъв случай цяла Русия ще се отзове на моя призив, когато Аз сметна това за необходимо и когато честта на Русия наложи това²⁰...

Достоевски незабавно приветства това царско „гръмовно слово“, „което предизвика в душите на всички врагове на Русия страх“. Но едновременно с това отбелязва: „С една дума, пак дипломация – за радост на нейните обожатели“²¹... Той се бои, че тази дипломация ще започне интриги. „Какво ще се случи на Балканите? – пита той. – Може би отново ще потече българска кръв“²²... Ето от какво се бои той, ето от коя мисъл се свива с ужас сърцето му...

Той е убеден, че Европа, страната на чудесата, не може да разбере и да приеме идеята да се служи на нещо друго освен на материалните житейски въпроси. Стременията на човешкия дух към високите идеали, поривите му да служи безкористно на благо на страдащите хора, са непонятни и чужди за Европа. Европейските метерниховци²³ няма да разберат, не могат да разберат руските донкихотовци. Предвид това Достоевски не се и съмнява, че европейската дипломация ще издигне принципа на „неприкосновеност на турските права“ и ще се постарее да потуши Източния въпрос без никаква полза за българите. През февруари 1877 година, когато дипломатическите преговори за подобряване на участието на българите действително придобиват крайно отрицателен характер, Достоевски отново с негодувание се изказва за „цивилизацията“. В интерес на тази „цивилизация“, смята той, дипломацията ще се страхува от всеки „шум“ в Европа... „Не, не, по-добре там нейде из

²⁰ Том X, с. 490. – Б. пр.

²¹ Пак там. – Б. пр.

²² Пак там. – Б. пр.

²³ Клеменс фон Метерних (Klemens von Metternich, 1773 – 1859) – влиятелен австрийски политик. – Б. пр.

пущинаците да се дерат кожи²⁴ – ето как резюмира той разсъжденията на европейските метерниховци и биконсфилдовци²⁵.

Какво са в края на краищата тия нещастни кожи? Дали пък някакви си двестри кожички струват колкото спокойствието на цяла Европа? Хубаво де, нека да са двайсет, трийсет хиляди кожи – не е ли все едно? Ако речем, хич няма и да чуем писъците, стига само да си запушим ушите²⁶...

„А какво да прави Русия?“ – пита Достоевски. И дава определен отговор: „да вдигнем (...) меч в името на нещастните и потиснатите <българи²⁷>, та ако ще и в ущърб на собствената ни изгода. Но нека с това укрепим (...) нашата вяра, че да се жертваш за потиснатите и забравени от цяла Европа в името на нейната цивилизация, означава наистина да служиш на истинските и неподправени интереси на цивилизацията“²⁸...

Предположението на Достоевски, че Русия ще бъде принудена да вдигне меч, се оправда. Часът настана. Честта и достойнството на Русия го наложиха. Турците, както е известно, не пожелаха доброволно не само да освободят българите, но дори да подобрят положението им. Европейската дипломация, пазителката на цивилизацията, изпълни своята работа – и Русия трябваше да започне своя кръстоносен поход.

На 12 април 1877 г. се разнесе словото на руския цар, заповядващо на руските войски да навлязат в пределите на Турция. „Изискват го и чувството за справедливост, и чувството за нашето собствено достойнство“ – така се казва в *Манифеста* на император Александър II.

„Войната! Войната е обявена!“ – така започва Достоевски своя *Дневник* от април 1877 г.²⁹ „Щом прозвуча царското слово“, отбелязва той, „народът се втурна към църквите – и това стана из цялата земя руска. Докато се четеше царският манифест, народът се кръстеше и всички си *честитяха*³⁰ обявяването на войната“³¹... „Видяхме това със собствените си очи, чухме го дори и тук, в Петербург“³² – казва Достоевски.

²⁴ Том XI, с. 57. – Б. пр.

²⁵ Граф Бенджамин Дизраели Биконсфилд (Benjamin Disraeli, 1st Earl of Beaconsfield, 1804 – 1881) – министър-председател на Великобритания по времето на Руско-турската война и един от инициаторите на Берлинския конгрес. – Б. пр.

²⁶ Пак там. – Б. пр.

²⁷ Думата „българи“ е добавена от М. Попруженко. – Б. пр.

²⁸ Том XI, с. 60. – Б. пр.

²⁹ Попруженко погрешно е посочил 1878 г. – Б. пр.

³⁰ Курсивът е на Достоевски – при Попруженко е изпуснат. – Б. пр.

³¹ Том XI, с. 111. – Б. пр.

³² Том XI, с. 111 – 112. – Б. пр.

Да, така беше. Ще си позволя да цитирам тук откъс от спомените на съпругата на Достоевски – Анна Григориевна. Двамата с Фьодор Михайлович пътували по Невски проспект, имали работа в банката. Изведнъж видели голяма тълпа около продавача на вестници.

Спряхме файтона, аз се промъкнах през навалищата и купих току-що излязлото възвание. Това беше „Височайши манифест за навлизането на руски войски в границите на Турция, издаден в Кишинев на 12 април 1877 година“. (...) След като прочете манифеста, Фьодор Михайлович заръча на файтонджията да ни закара в Казанската катедрала. В катедралата имаше много хора – служеха непрекъснати молебени пред иконата на Казанската Божя майка. Фьодор Михайлович веднага изчезна в тълпата. Понеже знаех, че в някои тържествени моменти той обича да се моли на спокойствие, без свидетели, не тръгнах да го търся и едва след половин час го открих в едно кътче на катедралата така потънал в молитвено и умилено настроение, че в първия миг не ме позна. За отиване в банката не стана и дума.³³

И така, моментът, в който започва войната на Русия с Турция, е посрещнат от руския народ с молитва, с молитва го посреща и Достоевски. За какво се е молел авторът на *Престъпление и наказание* в деня, когато започва борбата на Русия с Турция? Какво е преживявала душата му в Казанския събор в молитва и умиление? „Напролет се вдигна нашата велика война заради великия подвиг“... „Великият източен орел литна (...) по върховете на християнството“³⁴ – пише Достоевски на 1 юли 1877 г. „Не да покорява, не да завладява, не да разширява границите си <иска Русия³⁵>, а да освободи, да реабилитира потиснатите и измъчените, да им даде нов живот“³⁶... Да осигури този нов живот на онези славяни, които турците колят из полята на свободната някога България – славянска страна със своя култура... В името на какво трябва да се даде този живот? За тяхно благо и за благо на човечеството. Ето как Достоевски формулира своите съкровени мечти и упования при мисълта, че руският народ е започнал великото си служение на славяните, на славянското дело. „Това е една невиджана досега война в името на слабите и угнетените, за да им се даде, а не да им се отнемат живот и свобода (...) – факт, който знаменателно и тържествено потвърди тяхната вяра“³⁷ във въз-

³³ Достоевска А. Г. *Спомени*. Превела от руски: Катя Койчева. София: Народна култура, 1982, с. 289. – Б. пр.

³⁴ Том XI, с. 230 – 231 – разредката е на М. Попруженко. – Б. пр.

³⁵ Изразът в ъглести скоби е добавен от М. Попруженко. – Б. пр.

³⁶ Том XI, с. 231. – Б. пр.

³⁷ Том XI, с. 231. – Б. пр.

можноста да бъдат осъществени високите идеали. А в душата на Достоевски този идеал се формира от вярата, че наближава моментът, когато Русия начело на обединените славяни ще каже на целия свят своето ново, здраво и все още нечувано от света слово. „Това слово ще бъде произнесено за благо и тоя път наистина за съединението на цялото човечество в един нов, братски, всемирен съюз, чиито начала са в гения на славянството“³⁸... Ето това са съкровените мечти на Достоевски... Ето в какво той вижда смисъла на започнатия от Русия подвиг за освобождението на българите... Ето за какво, разбира се, и се е молил в тишината на Казанския събор...

Няма да разглеждаме по същество всички тези упования и надежди на Достоевски, няма да ги анализираме по линия на историческото развитие на славянския въпрос. Този въпрос е изключително сложен в своите детайли, но ние не можем да не признаем, че основата на разбирането му от страна на Достоевски е във висша степен важна и правдива. Духовното единение на славяните, тържеството на великия християнски дух, съхранен на Изток, т. е. в православие – това е онзи неизмеримо висок идеал, който някога бе завещан на славяните от нямащите равни на себе си по своята безкористност техни просветители – светите Кирил и Методий. Нека си спомним тихата предсмъртна молитва на св. Кирил: „Запази твоето вярно стадо (...) избави го от безбожната и поганска злоба (...) и съедини всички в единомушие“³⁹. Тези велики молитвени слова на св. Кирил не биха могли да бъдат забравени от всички, които вярваха в силата на славяните, и те станаха лозунг и на онези славянофили мечтатели, към които Достоевски причисляваше и себе си. Ще добавим от свое име – мечтатели идеалисти, глашатаи на единението на славяните, единение страшно само за враговете на славянството. Достоевски несъмнено виждаше нещо мистично в това, че православна Русия ще освободи българите, които в периода на своето свободно съществуване са били пазители на кирило-методиевските традиции. Възтържествуването на кръста над полумесеца е трябвало да бъде важен момент при реализиране на възможността славяните да се обединят в духовно общение за служение на човечеството.

³⁸ Том XI, с. 230. – Б. пр.

³⁹ Вероятно Попруженко е цитирал по памет, тъй като в цитата са налице известни отклонения. Прилагаме превода по следното издание: Житие и деяния на блажения наш учител Константин Философ, първия наставник на славянското племе. Превод: Хр. Кодов, по преписа на Владислав Граматик (1469). // *Стара българска литература. Том 4. Житиетписни творби*. София: Български писател, 1986.

(<https://www.slovo.bg/showwork.php3?AuID=415&WorkID=14855&Level=1>). – Б. пр.

Всичко това Достоевски очакваше не веднага, не „сега“, а когато наближи „историческото време“⁴⁰...

Освобождението на балканските славяни е първата крачка по този път, а по-нататъшното движение по него според Достоевски зависи от това какъв ще бъде животът на славяните след тяхното освобождение. В представите му този живот нямаше да е лишен от тревоги и вълнения. През 1877 година в неговия *Дневник* откриваме записка за това как в Москва от Балканския полуостров докарали няколко деца сираци – сръбски и български момичета, които „били приети от Покровската община на милосърдните сестри. (...), децата са добре и на топло, само че (...) сръбските момичета се свивали в единия ъгъл, а българките в другия и нито си приказвали, нито си играели заедно“⁴¹... Достоевски вижда в поведението на тези деца отразени настроенията на техните бащи и с тях отбелязва: „Между балканските славяни съществува несъмнена и страшна разпра! Да, тая вечна разпра между славяните! Те я трупат в преданията си, пазят я в песните си“⁴². Достоевски се бои от тази разпра. Според него тя е ужасно зло за славяните. От раздорите между славяните ще се възползват техните врагове. Европейските държави ще подбуждат славяните срещу Русия, като ги плашат с нея, гърците ревниво ще гледат на разцвета на славяните в Константинопол и ще ги мразят...

Всички тези мечти и размисли на Достоевски, както видяхме, са породени от очакванията, които освободителната война, започната от Русия, предизвиква в неговия ум и сърце. Видяхме неговата роля и значение за подготовката на руския народ за този кръстоносен поход, знаем и принципното му отношение към славянския въпрос във връзка с този поход.

Трябва много да съжаляваме, че Достоевски не е издавал *Дневник на писателя* през 1878 и 1879 г. и затова не е изказал мнението си, не е изразил преживяванията си по повод на предусетеното от него отношение на Европа към моментите, предназначени да довършат освободителното дело на Русия на Балканите. Само от някои мемоари на негови съвременници научаваме с каква тъга и мъка той посреща неуспеха на Русия да наложи Санстефанския договор. Той възприема този договор като акт, с който Русия създава на Балканите държавна единица, обединяваща българското племе в неговите почти етнографски граници. Това обединение по мнението на Достоевски би могло да бъде последвано

⁴⁰ Том XI, с. 79. – Б. пр.

⁴¹ Том XI, с. 45. – Б. пр.

⁴² Пак там. – Б. пр.

от обединение и на другите балкански славяни и да подпомогне развитието на обща културна дейност – за благо на човечеството – както той мечтае. Но Санстефанският договор става жертва на онази европейска дипломация, която, казано с въздействащите думи на Достоевски, „в името на цивилизацията“ няма нищо против да се дерат хорските кожи... „Дали пък някакви си две-три кожички струват колкото спокойствието на цяла Европа? Хубаво де, нека да са двайсет, трийсет хиляди кожи – не е ли все едно? Ако речем, хич няма и да чуем писъците, стига само да си запушим ушите“⁴³... С други думи, както проповядва съвременната дипломация, може и с човекоядци да се търгува...

Достоевски е много огорчен от краха на Санстефанска България, но... сякаш е предвиждал вероятността да се случи нещо подобно. Още на 1 юни 1876 г., за да утеши някои от своите читатели, които се боят, че ходът на тогавашните събития няма да доведе до желаните резултати, той казва:

Възможно ли е човешкият ум съвсем безпогрешно да предскаже и съдбата на прословутия Източен въпрос? Къде са действителните основания да се отчаем относно възкръсването и обединяването на славяните? Кой знае Божията воля?⁴⁴

С това изказване Достоевски остава както винаги верен на убеждението си, че при решаването на този въпрос първата роля и най-главното участие винаги ще принадлежи на руския народ. „Руският народ – казва той, – понякога е ужасно *неправдоподобен*“⁴⁵, но никаква революция не е в състояние „да го прероди в друг организъм“⁴⁶ и да го накара да изостави славянската идея – т. е. идеята за културно и духовно обединение на славянството за благо на цялото човечество.

Нека вярата в това да живее у нас – нека нашето поменаване да бъде приятно на Достоевски – поменаване на свободната българска земя...!

Превод от руски: **Таня Нейчева**

⁴³ Пак там. – Б. пр.

⁴⁴ Том X, с. 376. – Б. пр.

⁴⁵ Том X, с. 436. – Б. пр.

⁴⁶ У Достоевски: „Това би било не и революция дори, а просто унищожение и затова е немислимо, понеже не може да се унищожи такава цялост и да се прероди съвсем в друг организъм“ – том XI, с. 294. – Б. пр.